

Саттарова А.Т.

**БАЛДАР ЫРЛАРЫН ОКУТУУДАГЫ ЖАҢЫ ЖАНА САЛТТУУ
ТЕХНОЛОГИЯЛАР**

Саттарова А.Т.

**НОВЫЕ И ТРАДИЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ
ДЕТСКИХ ПЕСЕН**

A. T. Sattarova

**NEW AND TRADITIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING
CHILDREN'S SONGS**

УДК 371.3:784.67

Макалада балдар ырларын окутуудагы дидактикалык принциптерди ишке ашырууга коюлган талаптар тууралуу көйгөй коюлат. Айрым ырларды талдоонун жаңы жана салттуу технологиялары көрсөтүлөт. Ыр окуучулардын аң-сезиминде терең орноп, окуу материалы бышык жана унутулгус болуш үчүн чыгармачыл иштердин комплексинин ыктуу колдонулушу жөнүндө сөз болот.

Негизги сөздөр: дидактика, дидактикалык принцип, окутуу процесси, окутуунун мазмуну, окутуунун формасы, окуу материалдары, талдоо процесси, айтып берүү, мугалимдик чеберчилик, сырткы факторлор, өздүк фактор, чыгармачыл иштер, аңгемелешүү, суроо коюу, методикалык ыкма.

В статье ставится проблема требований, предъявляемых к реализации дидактических принципов в обучении детей детским песням. Будут показаны новые и традиционные технологии анализа некоторых песен. В статье речь будет идти об использовании комплекса творческих работ, так как песня глубоко проникает в сознание детей, для этого нужно, чтобы учебный материал был прочным и запоминающимся.

Ключевые слова: дидактика, дидактические принципы, процесс обучения, содержание обучения, формы обучения, учебные материалы, процесс анализа, рассказать, мастерство учителя, внешние факторы, собственный фактор, творческие работы, собеседование, постановка вопроса, методические способы.

The article raises the problem of the requirements for the implementation of didactic principles in teaching children children's music. Will feature new and traditional technologies of the analysis of some songs. This article will talk about the use of complex creative works, as the song penetrates deep into the minds of children, it needs that the training material was solid and memorable.

Key words: didactics, didactic principles, learning process, learning content, forms of training, training materials, process analysis, tell a teacher, the external factors, own factor, creative work, interview, question, methodological ways.

Адабий чыгармаларды талдоо процессинде классикалык педагогдор иштеп чыккан дидактикалык принциптерди ишке ашыруу талабы коюлат. Айрым принциптерди карап көрөлү.

Бышыктык (бекемдик) принциби. Окуу материалын окуучуларга айтып берүү, жеткирүү менен гана чектелген мугалим өз максатын жарым-жартылай гана аткарган болуп эсептелет. Суроо туулат: мугалимдин үйрөткөндөрүн окуучулар канчага чейин

унутпай жүрөт, окуу материалы бала дилинде сакталабы, аны ошол сабактан кийин да пайдаланыбы? Окуу материалынын бышыктыгы ошол берилип жаткан теманын мазмунуна, формасына, көлөмүнө, мугалимдин чеберчилигине, окуу китебинин жеткиликтүүлүгүнө ж.б. сырткы факторлорго, ошол эле кезде окуу материалын кабыл алуучу ар бир баланын көңүл буруусуна, психологиясына, ден соолугуна, мугалим менен мамилесине ж.б. жеке факторлорго байланыштуу болот.

А.Үсөнбаевдин «Комуз» деген ыры 2-класстын окуу китебинде берилет:

Тилге – жолдош, үнгө – дем
Комузду кошуп ырдайлы.
Бабабыз черткен бул комуз,
Баркына жетип сыйлайлы!

Өрүктөн тандап чабылган,
Карагай капкак жабылган.
Үч кыл тагып жибектей,
Күлүктөй таптап багылган.
Ата журтун коргогон,
Элди ырдайлы, комузум.
Бетинде түрдүү береке,
Жерди ырдайлы, комузум [1, 26].

Ушул он эки сап ыр окуучулардын аң-сезиминде терең орноп, окуу материалы бышык жана унутулгус болушу үчүн мугалим чыгармачыл иштердин төмөнкүдөй комплексин жүргүзөт.

Биринчи, окуучулардын комуз тууралуу билгендерин сурайт. Комуз черте алуучу окуучулардын бары-жогун билет. Кимдин үй-бүлөсүндө комузчулар бар экендигин аныктайт.

Экинчи, акындын тексттин талдап, түйүндүү сөздөрдүн маанисин чечмелөө.

Үчүнчү, «Тилге – жолдош, үнгө – дем» деген сапатынын маанисин чечмелөө.

Төртүнчү, комуздун жасалышы тууралуу баарлашуу («Өрүктөн тандап чабылган», «Карагай капкак жабылган», «Үч кыл тагып жибектей»), демек, мындан комуздун жибектей үч кылы болору, капкагы карагай, өзү өрүктөн чаап жасалары аныкталат.

Бешинчи, комуз күүсүн угуу. Ошол күүнүн акырын коштоосунда текстти көркөм окуу.

Алтынчы, А. Үсөнбаевдин өзүнүн аткаруусунда «Комузум» деген ырды угуу.

Жетинчи, окуу китебиндеги комузчу кыздын сүрөтү боюнча аңгемелешүү.

Сегизинчи, комуздун сүрөтүн көрсөтүп, анын формасы боюнча баарлашуу.

Тогузунчу, текстти талдоо.

Онунчу, тексттин негизинде окуучуларга бир нече суроо коюу:

1. «Бабабыз черткен бул комуз» дегенди кандай түшүнөсүңөр?

2. «Күлүктөй таптап багылган» деген саптардын маанисин кандай чечмелейсиңер?

3. Кыргыздар менен комузду эмне үчүн бирге карайт?

4. Комуз күүсү дегенди кандай түшүнөсүңөр?

5. Атактуу комузчулардан кимдерди билесиңер?

Он биринчи, комуз тууралуу макалдарды окуу:

«Комуз сынды – ыр жок, көңүл сынды – сыр жок»

«Комузчу комузчуну көрсө, колу калтырайт».

Он экинчи, табышмактын жандырмагын табуу:

Ичи – ичинде, ичегиси – сыртында.

Он үчүнчү, үйдөн ырды жаттоо.

Жогорудагы он үч методикалык ыкма жана каражат, же технологиялар А. Үсөнбаевдин «Комуз» деген ыры окуучуларда бекем сакталышы үчүн кызмат кылат. Кийин да алар комузду көргөндө, комуздун коштоосунда ыр же күү угуп жатканда ушул сабакта алган маалыматтары эске түшүүсү керек. «Окуучулардын билиминин бекем жана бышык болушу үчүн төмөнкү эрежелерди, жоболорду эске алуу зарыл:

- окуучунун ой жүгүртүүсү менен эске сактоосун туура айкалыштыруу, экинчи маанидеги кошумча материалдарды жаттатууга жол бербөө;

- жоболорду, аныктамаларды жана категорияларды жат билүүнү талап кылуу, бирок жатка билүү жөн гана механикалык жаттап алууга айланбашы керек;

- окуучуларды ар кандай окуу куралдар жана кошумча адабияттар менен тааныштыруу, алар менен иштөөгө үйрөтүү;

- өтүлгөн окуу материалын кайталоону унутуунун психологиялык закон ченемдүүлүгүнө жараша өтүү;

- окуучулардын окуу материалын өз алдынча кайталоосун жана традициялуу эмес, күтүлбөгөн суроолорго жооп табуусун өнүктүрүү;

- окуу материалдарынын эске тутууну жогоруктатуунун психологиялык ыкмаларын колдонуу;

- үй тапшырмасын системалуу берүүнү жана аны текшерүүнү туура жолго коюу жана башкалар» [2, 200].

Дидактиканын дагы бир принциби – *жеткиликтүүлүк*. Ар бир материал жеткиликтүү болушу үчүн окуучунун, класстын мүмкүнчүлүгүнө, баланын психологиялык, курактык өзгөчөлүгүнө жараша тандалат. Ансыз убакыт жана эмгек талаага кетет.

Т. Кожомбердиевдин бир ырын окуп көрөлү. Ыр «Коёнек» деп аталат.

Чуркайт биздин коёнек

Кулактары серендеп.

Карап турам күнүгө

Капустаны белендеп.

Көлөкөсүн көргөндө

Корко берет элендеп [3, 25].

Ыр мына ушундай кыска, анда коёнду «коёнек» деп эркелетип берет жана анын жаныбар катары өзгөчөлүктөрүн (чуркаганы, кулактарынын серендегени, капуста жакшы көрөрү, коркоктугу) алты сап ырда таамай, жеткиликтүү, образдуу берилген. Бул ырды 5-7 жаштагы балдар аябай жакшы кабыл алат, анткени ал ошол курактагы балдардын кызыгууларына, таанып-билүүлөрүнө, кыргыз тилинин байлыктарын өздөштүрүүсүнө ылайык келет. Эгер бул ырды 5-6-класстын окуучуларына сунуштасак, көлөмү кыска, жеңил болуп, балдардын кабыл алуусуна, кызыгуусуна жеткиликтүү болбой калат. Материал оор, көлөмдүү болуп калса да ошол класстын окуучуларына жеткиликтүү болбойт.

Окутуу процессинин жеткиликтүүлүк принцибин иш жүзүнө ашырууда төмөнкү эрежелерди, жоболорду аткаруу максатка ылайык келет:

- ар бир окуу предмети окуучулардын турмуштук тажрыйбасы, акыл-эсинин өнүгүшү, кызыгуусу, түшүнүү деңгээлине жараша берилүүсү;
- ар бир окуучунун өздүк өзгөчөлүгүн эске алуу, билим алуу деңгээли боюнча окуучуларды өз алдынча топторго бөлүштүрүү менен окутуу процессин жүргүзүү;
- күчтүү окуучулардын өнүгүшү токтоп калбашына, убактылуу кыйынчылыкка дуушар болгон окуучулардын алдыга жылышына оптималдуу шарттарды түзүүгө жетишүү;
- окуу материалдарын түшүндүрүүгө изилдөө методдорунун элементтерин (салыштыруу, аналогия түзүү, карама-каршы коюу жана башка) кеңири пайдалануу зарыл. Татаал окуу материалын дагы жеңил жол менен өздөштүрүүгө боло тургандыгын далилдеп берүү;
- жаңы жана татаал окуу материалдарын алгач түшүндүрүүдө күчтүү окуучуларды, ал эми аны бекемдөөдө бардык окуучуларды окуу процессине тартуу;
- илимий түшүнүктөрдү калыптандырууда аларды өздөштүрүүнүн жалпы планын пайдалануу;
- илимий түшүнүктөрдүн аныктамасын берүүдө, аныктамалардын мазмуну жана түзүлүшү жөнүндөгү эрежелерди колдонуу;
- окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн туура уюштуруу, окуучуларга чындыкты түшүндүрүү эмес, аны кантип табууга багытталышы керек [2, 201-202].

Илимий принцип – сунушталган окуу материалынын илимий негизи, чындыктан чыккандагы, практикада текшерилгендиги менен байланышыт, экинчи

жагы окутуу процессинин илимий мүнөзүнө ылайыктуулугу менен аныкталат. Балдар ырларын окутуу менен мугалим дүйнөнү илимий таанытуу процессин, адабият таануу, эстетика, философия, лингвистика илимдеринин алгачкы негиздерин үйрөтүп жаткандыгын билүүсү керек. Адабий чыгарманы окутуунун илимий принциби деген бул сөзсүз эле ырды талдап жатып, илимий түшүнүктөр, терминдер менен сүйлөө дегендик эмес.

Т. Кожомбердиевдин «Жамгыр жыты» деген ырынын тексти мындай:

Баканын бастап чардашы
Басылат ылдый тал башы.
Тамылжып биздин терезе
Тартылды суунун пардасы.

Жалпы журт тилейт түшүмдү,
Жаш көчөт көрөт үзүрдү.
...Жарк этип асман көптөн соң
Жамгырдын жиби үзүлдү.

Жанданат куштун уясы
Жайкалат шыбак, мыясы...
Күчөтүп чачат жыпарын
Гүлдөрдүн эссенциясы [4, 20].

Акын табияттын бир көрүнүшүн поэтикалык речь менен берип жатат. Жамгыр жаай баштаганда бакалар чырдабай калат, бак-дарактар суу болуп, алардын бутак-шактары жерге карай ийилет. Жамгыр жерге нымдуулук берип, түшүмдүн мол болушуна өбөлгө түзөт, жаш көчөттөр ошол жамгыр суусун ичип, андан ары чоңоёт. Жамгырдан кийин табият тазаланып, озон деген зат пайда болот, дал ошол зат гүлдөрүн жытын өзгөчө чыгарып, эссенция пайда кылат. Эссенция илимий термин, анын мааниси ар түрдүү, ал эми автор бул жерде гүлдөр өзүнөн бөлүп чыгарган жыпар жыттар тууралуу айтып жатат.

Эгер илим ушундай түшүндүрсө, акын жамгырдан жаай баштаганын «Тамылжып биздин терезе, тартылды суунун пардасы», жамгырдын токтогонун «Жамгырдын жиби үзүлдү» деген образдуу метафоралар менен чагылдырып жатат. Жогорудагы ырдагы автордук ой илимий билимдерге, жамгыр тууралуу чындыктарга негизденип жатат.

Окутуу процессинин илимийлүүгүн камсыз кылууда төмөнкү эрежелер, жоболор аткарылат:

- окутуу процессин педагогика, психология жана дидактика илимдеринин жана алдыңкы тажрыйбанын жетишкендиктерин колдонуу менен жүргүзүү;
- окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүгүнө жараша көрсөтмөлүүлүк менен абстракциялоону эришаркак пайдалануу;
- окуу предметинин ички логикасына ылайык, илимдин жетишкендиктерин орду менен аралаштырууга аракеттенүү;
- ар бир кубулушту жана закон ченемдүүлүктү өздөштүрүүгө диалектикалык мамиле жасоо, окуучулардын дүйнөгө болгон илимий көз караштарын калыптандырууга шарт түзүү;
- жаңы өздөштүрүлгөн түшүнүктөрдү системалуу түрдө кайталап туруу, убакыттын өтүшү менен анын мазмунуна жаңы белгилерди киргизүү менен өнүгүүсүн камсыз кылуу;
- ар бир окуу предмети боюнча пайда болгон жаңы илимий терминдерди өз учурунда пайдалануу жана алардын маанисин окуучуларга ачык түшүндүрүү;
- окуучулардын илимий-изилдөө ишине болгон кызыгуусун ар тараптан колдоо, алардын жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө кам көрүү;
- акыркы илимий жетишкендиктер жөнүндө толук маалымат берүү менен бирге жаңы технологиялар боюнча дагы материалдарды берүү;
- илимий билимдердин адамдын жеке турмушуна жана коомдун өнүгүшүнө тийгизген оң таасирлерин ачык, даана көрсөтүп берүү;
- илимдин чексиздигин, анын чындыкка тынымсыз жакындашын түшүндүрүү жана башка [2, 202-203].

Адабияттар:

1. Абдухамидова Б. Адабий окуу. Кыргыз орто мектептеринин 2-классы үчүн окуу китеби [Текст] / Б.Абдухамидова, С.Рысбаев, К.Ибраимов. - Б.: Принт-Экспресс, 2016. - 26-б.
2. Мамбетакунов Э. Педагогиканын негиздери: Жогорку жана орто окуу жайларынын студенттери менен мектеп мугалимдери үчүн окуу куралы. 2-бас. [Текст] / Э.Мамбетакунов, Т.М.Сияев. - Б.: Айат, 2008. - 200-б.
3. Кожомбердиев Т. Көлчүктөгү ай. Ырлар жыйнагы. - Ф.: «Мектеп», 1961. - 25-б.
4. Кожомбердиев Т. Танкы жылдыз. Ырлар жыйнагы. - Ф.: «Мектеп», 1979. - 20-б.

Рецензент: д.пед.н., профессор Момуналиев С.